լոր քաղաքական դատերը Նորից կը քննվին կայսերութեան սովորական դատարաններում: Այդպիսով արդարացած անձինքների թիւը բաւական նշանաւոր կը լինի: Մօտ 1200 մարդ միայն ուսանողներ և երիտասարդներ կը վերադարձնվին իրանց ընտանիքներին: Մնց կը վերարերի կալանաւորված ասոցիացիաներին, օջիցերներին, վաճառականներին, հոգևորականներին և գիւղացիներին, նրանց թիւը այնքան մեծ է, որ եթէ այդ թիւի 20% վերադարձնվի հասարակութեանը, այդ 20% էլ դարձեալ մի բանի հազարի կը հասնի: Կարգադրող բարձր մասնաժողովի նախագահը փաստերով հաստատեց, որ վերջին տարիների ընթացքում շատերը դատապարտվում էին մասամբ առանց ապացոյցների և մասամբ այնպիսի յանցանքների պատճառով, որոնց օրէնքը թեթև պատիժ է տալիս:

«Թէպէտ զանազան կողմերից ամեն տեսակ միջոցներ գործ դրին, որպէս զի մոռացութեան տրվին հասարակութենից արդէն հանված յեղափոխական տարրերը, այնուամենայնիւ կոմս Լօրիս-Մելիքովի եռանդուն աշխատանքներին աջոդվեցան այնպիսի միջոցներ գործադրել տալ, որոնք հասարակութեան բոլոր դասակարգերին մեծ բաւականութիւն պատճառեցին: Հէնց որ ստորագրվեցաւ այդ հրամանը, կարգադրող բարձր մասնաժողովի նախագահը, արդարադատութեան և ներքին գործերի մինիստրների հետ նախապէս յարաբերելուց յետոյ, եւրոպական և ասիական Ռուսաստանի բոլոր գլխաւոր-Նահանգապետներին և Նահանգապետներին հրամաններ ուղարկից խնդրն սկսել այն մեղադրվածների գործերի վերաքննութիւնը, որոնք վերջին հինգ տարիների ընթացքում այս կամ այն ասոցիացիայի ազատութենից զրկվելու են դատապարտված:

«Կոմս Լօրիս-Մելիքովի գլխաւոր հոգսերից մէին էլ այնէ, որ առնաց գրականութիւնը ազատէ այն ձնշումից, որ, չը նայելով վերջին 10 տարիների ընթացքում կատարված վերանորոգութիւններին, նրա վրա ծանրացած է: Ինչպէս պարբերական հրատարակութիւնները, նոյնպէս և ամբողջ գրականութիւնը

Թագաւորը:—«Գիւտը երկաթից է, բայց կոթը փայտից, պատասխանեցին ծառաները:—«Դա չատ վտանգաւոր գործիք է, պատասխանեց թագաւորը, երբ կոթը մեզանից է»...

—Կոթը մեզանից է...կրկնեց վարդանը, չեշտելով առաջին բառը:—Մենք հարստարարդ, մեզ կողոպտող, մեզ տանջող, մեզ սպանող, մեզ ոչնչացնող և մեր տունը քանդող գործիքի կոթը մեզանից՝ հայերից է, Թոմաս էֆենդիները, սխալամիտ գիւղական մուխթարը մինչև բարձր Դրան հայ ամիրան, այս տեսակ կոթեր են մեր թշնամիների ձեռքում: Հայոց պատմութեան մէջ երբէք պակաս չեն եղել այս չար և վնասակար կոթերը: Ուր կը տեսնէք հայրենիքը և ազգը օտարի ձեռքը մատնեալ,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայ թագաւորի գահնկալութիւնը և նրա զաւակները օտարի ձեռքը յանձնելը,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայ թագաւորի դէպի աքսոր մատնութիւն և նրա մայրաքաղաքի գոնները թշնամու առջև բաց անելը,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայրենի հողը հայի արիւնով ներկված, նրա բնակութիւնները կրակով ոչնչացրած և նրա զաւակները գերի տարված,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք կրօնի, ազգութեան և տունը եկեղեցու զաւակութիւն,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Մի խօսքով, ամեն թշուառութիւնների մէջ, ամեն հաղթանակների մէջ, և մեր թշնամիներից կրած ամեն տեսակ եղեռնագործութիւնների և բարբարոսութիւնների մէջ միշտ գործել է հայի մատը: Հայը ինքն է փորել իր ազգային չենքերի հիմքը, և ինքն իր ձեռքովն է կործանել իր տունը և նուիրական հաստատութիւնները....Ինչու ենք մեղադրում օտարներին:

Ապէն և Հայրապետը խորին տխրութեամբ լսում էին վարդանի խօսքերը, վերջինը հարցրեց.

—Ուրեմն մեր բոլոր յոյսերը ոչնչացան....ուրեմն մեր չնչուածքը գեռ էլ հիմքի մէջ, գեռ կատար չը հասած, կործանվեցաւ...

ցինզուարի կողմից մեծ արդելքների էր հանդիպում, թէպէտ նրա մէջ յայտնի ապատամութիւն էլ կար: Ամենից վատն այն էր, որ ոչ ոք չը գիտէր, թէ տպագրական գործերի կատարվելը, գաղտնի խորհրդատու Գրիգորիվ ինչ տեսակ հայացքներին և ինչպիսի քաղաքական ուղղութեանը թշնամաբար էր վերաբերվում: Այդ անձը այժմ փոխարինված է եւրոպական կրթութիւն ստացած, ազատամիտ, մի և նոյն ժամանակ կառավարութեան հայացքները բաժանող գօսպոր Արապյով: Սա վերջին ժամանակներում Լեռանդի նահանգապետ էր և այնտեղ նրա ժողովրդականութիւնը այն ասոցիացիի հետ, որին հանիւ թէ երբէք հասած լինի ռուս կառավարչի ժողովրդականութիւնը: Անխոսված այդ անձի կառավարութեամբ քաղաքական ամենօրեայ մամուլը բոլորովին ազատ կը զարգանայ և այդ զարգացմանը գօսպոր Արապ, իր յայտնութեան հաճելամ, եռանդով կը նպաստէ:

ՋՕՆ ՎԻԼԻԱՄ ԴՐԷՊԷՐԻ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄՏԱԿԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՐՈՒՍԻԱՅԻ» ԹԱՐԳ. Ռ. ՎԱՐԴ. ՍԵՂՐԱԿԵԱՆՆ, ՇԱՐԵՆ 1880

—

Նարեւումս հայ գրականութիւնը հարբուստացաւ վերջին հինգ անուանի հեղինակի գործով, որի հայ թարգմանութիւնը թէև ահա ամբողջ 6 տարի է որ սկսված էր, բայց մինչ այսօր՝ գուցէ նիւթական պատճառներով, չէր հրատարակվում: Թողնելով մի ուրիշ անգամի խօսելու այն մեծ նշանակութեան մասին, որ Դրէպէրի հռչակաւոր գիրքը ունեցաւ և ունի ամբողջ եւրոպական գրականութեան համար, այն յեղափոխութիւնը, որ նա գործեց մոցնելով փիլիսոփայական գիտութիւնների մէջ բոլորովին նոր հայեացք և ուղղութիւն և առանց ծանօթացնելու նրա հիմնական մտքի և բովանդակութեան հետ, քան որում դա լրագրական շրջանից դուրս է, մենք կը խօսենք միայն գրքի արտաքին կողմերի և մանաւանդ թարգմանութեան արժանաւորութեան մասին:

Անշուշտ Դրէպէրի պէս գրքի հայ թարգմանութիւնը պիտի մատչելի լինի միայն մի ընտրեալ դասի, որ կրում է «հայ ինտելիգենցիա» անուն: Այս հանգամանքը թարգմանիչը, անպատճառ, իր նկատի է ունեցել, ուստի և գիտէ, որ մեր պահանջը նրանից, իբրև մի այնպիսի գրքի թարգմանչից, որ նշանակված է ոչ ընդհանուր ընթերցանութեան համար, պէտք է և փոքր ինչ խիստ լինի: Վերջին ժամանակներս առհասարակ շատ յաճախ երևան են գալիս զանազան թարգմանութիւններ, մանաւանդ վիպասանական աշխարհից և այդ թարգմանութիւնների մէջ մի բան նկատելի է նկատել, որ պ. պ. թարգմանիչները ամենեին պատրաստված անձինք չեն լինում իրենց գործի համար: Ով որ փոքր ի շատէ սովորում է ռուս լեզուն, ձեռնարկում է խնդրն թարգմանութեան, առանց աջ ու ձախ նայելու և առանց ընտրութեան: Թարգմանչից պահանջվում է, որ նա ոչ թէ միայն կատարելապէս իմանայ այն լեզուն, որից թարգմանում է և ծանօթ լինի նրա գրականութեան պատմութեան հետ, այլ և հիմնապէս տեղեակ լինի այն առարկային, որ թարգմանելի գրքի նիւթն է կազմում: Կարող ենք վկայել, որ հ. Սեդրակեան հաստատում է մեզ այդ պայմաններին: Դրէպէրիս պէս գրքի դժուար թարգմանութեան գործի մէջ: Արիստակէս վարդապետը առաջ քան ձեռնարկելու այդ թարգմանութեան, չէ զբաղել ծանօթանալու այն գիտութիւնների հետ, առանց որոնց դժուար է հասկանալ Դրէպէրի գրքերը: Եւ ճշմարիտ, իբրև մի երգնիրի բացատրութիւն մեր վարդապետների մէջ, նա միշտ ձեռք է բերում և ուսումնասիրում այն բոլոր գլխաւոր արտադրութիւնները, ինչ որ առկայ է և տպվում է եւրոպական գրականութիւնը:

Ինչ վերաբերում է տպագրութեան, պէտք է ասել որ արտաքին կողմից չատ լաւ էլ, մանաւանդ չատ տպագրական սխալներով, տեղ տեղ անորոշ և անկանոն տառերով: Բայց այդ ամենը առաջ է եկել ոչ թէ իրեն թարգմանչի անուշադրութիւնից, կամ խնայողութիւնից, այլ տպարանատիրոջ իր պարքը անբարեխղճաբար կատարելուց: Ցաւալի է, որ նուշտ հոգնոր զգրոցի տպարանը, որտեղ մի ժամանակ բաւական գրքեր տպվում էին, այժմ այլ ևս զգալութիւն չունի. այստեղ անցեալ տարի մի մասնաւոր տպարան է բացվել, որի առաջին պտուղը Դրէպէրի թարգմանութիւնն է: Թէև այդ տպարանը հ. Սեդրակեան պայման է կապել օրինաւոր կերպով տպագրելու, բայց, ինչպէս գրքից երևում է, նա շատ տաքար չէ ուսնեցել, օրինակ՝ «ի» տառը չունենալով, նա «իս» և «ւս» է գրել:

Դալով թարգմանութեան լեզուին պէտք է ասած, որ բաւականին յաջող է գուրս եկել: Ճշմարիտ, տեղ տեղ կան խորթութիւններ, բայց պէտք է ի նկատի ունենալ այն հրեշտաղ դժուարութիւնները, որ պատահում են ամեն մի այդպիսի գրքի թարգմանութեան ժամանակ: Հ. Սեդրակեան ոչ թէ պէտք է հարգաւոր բառերի միտքը վերատուգէր, այլ և հարիւրաւոր նոր ակնարկական բառերի հայ թարգմանութիւնը ստեղծէր: Մի բան միայն կարելի է առարկել, որ ուրիշ լաւ կը լինէր, եթէ թարգմանիչը թողներ առանց թարգմանութեան այն բոլոր բառերը, որոնք արդէն բոլոր եւրոպական լեզուներում գործ են ածում և քաղաքական իրաւունք են ստացել:

Հ. Ա.

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

Մարտի 28-ին

Կարդալով չատ անգամ ժրաջան «Մշակիդ» մեր թերեւում մեր պատուական Ադամարի տպագրած եղբայրների և քրոջերի սրտաճմլիկ աղաղակները, որը ուշց, հայրիկ հնց կանչելով չրջում են փոզոցէ փոզոց և հրատարակում դէպի դարեցուցիչ ամենայն վիճակի և հասակի մարդկանց, որոնք, միանգամայն և օրինակվելով մեր թիֆլիսի Ալարդեանան և թէ մասնաւոր դպրոցների աղկերտ-եղբայրներից, մենք ևս, Ա. Ե. տարբերանը մարմինը ծածկեց Նեղոսի ալիքների մէջ,—իմ սիրտը լցվեցաւ մի անսահման տանջութեամբ զէպի այն ազգերը, որ նոյնպէս հայանում են հայերին, երբ կարդացի, որ Մովսէսը, Եհովայի մարգարէն, ազգասիրութենից զրգռված սպանեց հրէական հայածող եգիպտացուն և նրա տեղ անորոշ և անկանոն տառերով: Բայց այդ ամենը առաջ է եկել ոչ թէ իրեն թարգմանչի անուշադրութիւնից, կամ խնայողութիւնից, այլ տպարանատիրոջ իր պարքը անբարեխղճաբար կատարելուց: Ցաւալի է, որ նուշտ հոգնոր զգրոցի տպարանը, որտեղ մի ժամանակ բաւական գրքեր տպվում էին, այժմ այլ ևս զգալութիւն չունի. այստեղ անցեալ տարի մի մասնաւոր տպարան է բացվել, որի առաջին պտուղը Դրէպէրի թարգմանութիւնն է: Թէև այդ տպարանը հ. Սեդրակեան պայման է կապել օրինաւոր կերպով տպագրելու, բայց, ինչպէս գրքից երևում է, նա շատ տաքար չէ ուսնեցել, օրինակ՝ «ի» տառը չունենալով, նա «իս» և «ւս» է գրել:

Դալով թարգմանութեան լեզուին պէտք է ասած, որ բաւականին յաջող է գուրս եկել: Ճշմարիտ, տեղ տեղ կան խորթութիւններ, բայց պէտք է ի նկատի ունենալ այն հրեշտաղ դժուարութիւնները, որ պատահում են ամեն մի այդպիսի գրքի թարգմանութեան ժամանակ: Հ. Սեդրակեան ոչ թէ պէտք է հարգաւոր բառերի միտքը վերատուգէր, այլ և հարիւրաւոր նոր ակնարկական բառերի հայ թարգմանութիւնը ստեղծէր: Մի բան միայն կարելի է առարկել, որ ուրիշ լաւ կը լինէր, եթէ թարգմանիչը թողներ առանց թարգմանութեան այն բոլոր բառերը, որոնք արդէն բոլոր եւրոպական լեզուներում գործ են ածում և քաղաքական իրաւունք են ստացել:

Հ. Ա.

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

Մարտի 28-ին

Կարդալով չատ անգամ ժրաջան «Մշակիդ» մեր թերեւում մեր պատուական Ադամարի տպագրած եղբայրների և քրոջերի սրտաճմլիկ աղաղակները, որը ուշց, հայրիկ հնց կանչելով չրջում են փոզոցէ փոզոց և հրատարակում դէպի դարեցուցիչ ամենայն վիճակի և հասակի մարդկանց, որոնք, միանգամայն և օրինակվելով մեր թիֆլիսի Ալարդեանան և թէ մասնաւոր դպրոցների աղկերտ-եղբայրներից, մենք ևս, Ա. Ե. տարբերանը

թագաւորը:—«Գիւտը երկաթից է, բայց կոթը փայտից, պատասխանեցին ծառաները:—«Դա չատ վտանգաւոր գործիք է, պատասխանեց թագաւորը, երբ կոթը մեզանից է»...

—Կոթը մեզանից է...կրկնեց վարդանը, չեշտելով առաջին բառը:—Մենք հարստարարդ, մեզ կողոպտող, մեզ տանջող, մեզ սպանող, մեզ ոչնչացնող և մեր տունը քանդող գործիքի կոթը մեզանից՝ հայերից է, Թոմաս էֆենդիները, սխալամիտ գիւղական մուխթարը մինչև բարձր Դրան հայ ամիրան, այս տեսակ կոթեր են մեր թշնամիների ձեռքում: Հայոց պատմութեան մէջ երբէք պակաս չեն եղել այս չար և վնասակար կոթերը: Ուր կը տեսնէք հայրենիքը և ազգը օտարի ձեռքը մատնեալ,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայ թագաւորի գահնկալութիւնը և նրա զաւակները օտարի ձեռքը յանձնելը,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայ թագաւորի դէպի աքսոր մատնութիւն և նրա մայրաքաղաքի գոնները թշնամու առջև բաց անելը,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք հայրենի հողը հայի արիւնով ներկված, նրա բնակութիւնները կրակով ոչնչացրած և նրա զաւակները գերի տարված,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք կրօնի, ազգութեան և տունը եկեղեցու զաւակութիւն,—այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Մի խօսքով, ամեն թշուառութիւնների մէջ, ամեն հաղթանակների մէջ, և մեր թշնամիներից կրած ամեն տեսակ եղեռնագործութիւնների և բարբարոսութիւնների մէջ միշտ գործել է հայի մատը: Հայը ինքն է փորել իր ազգային չենքերի հիմքը, և ինքն իր ձեռքովն է կործանել իր տունը և նուիրական հաստատութիւնները....Ինչու ենք մեղադրում օտարներին:

Ապէն և Հայրապետը խորին տխրութեամբ լսում էին վարդանի խօսքերը, վերջինը հարցրեց.

—Ուրեմն մեր բոլոր յոյսերը ոչնչացան....ուրեմն մեր չնչուածքը գեռ էլ հիմքի մէջ, գեռ կատար չը հասած, կործանվեցաւ...

Ես, կարծես, մարգարէի հոգով նախազուշակում էի, որ այսպէս կը վերջանայ, և մի ուրիշ վտանգ սպասելը՝ յիմարութիւն կը լինէր, պատասխանեց վարդանը:—Լաքը՝ պ. Սարմանը նոյնպէս երկյայութեան մէջ էր, և հազիւ հաւատում էր իր սկսած գործին: Ես բառ առ բառ լիշում եմ նրա յուսահատական խօսքերը, երբ միանգամայն հուսալով լի երիտասարդը ասում էր ինձ.—«Երբ որ և իցէ ժողովրդական չարժման գաղափարը մի քանի անհատների երևակայութեան ցընորք է միայն, և տակաւին չէ ընդհանրացել, չէ տարրացել ամբոխի գլխէ մի մասի մէջ,—մի հարուածով կարելի է ոչնչացնել բոլորը, երբ առաջնորդող անձինքը ոչնչացրած կը մնին: Բայց ամբոխը ուրիշ բան է. ամբոխի մէջ միտքը սպանել անհնարին է»:

—«Մենք, ասում էր նա, այժմ միայն սերմնացանի պաչան պիտի կատարենք, բայց ոչ հնձողին: Հնձողը պիտի Թողնենք ապագայ սերունդին»,—Եւ այդ էր պատճառը, որ վերջին օրերում նա ձեռնարկեց կառուցանել աւելի հաստատուն, աւելի նպատակայարմար հիմարկութիւններ, որպէս էին զպրոցները: Պ. Սարմանի գործունէութիւնը ապատամբական նպատակ չունէր. նա կրում էր աւելի յեղափոխական բնաւորութիւն, որ յետոյ ստացաւ բոլորովին նախապատրաստական կերպարանք: Միանգամայն դիմից նա ինձ մի առանձին ուրախ տպաւորեց, որ երբէք չէին նկատել նրա միշտ սառն դէմքի վրա. «Լաւարան, ասաց նա, մենք որ յանձն ենք առել ժողովուրդը կրթելու գործը, գեռ ես ինքներս անկիրթ ենք, գեռ ես չատ բան պիտի սովորենք նոյն իսկ ժողովրդից: Ժողովուրդը մի մեծ վարժապետ է: Նա մի հատկի առածի մէջ անհուն փիլիսոփայութիւն կայ. Լաքը, ասաց նա, թէ ինչպէս է ժողովուրդը արտայայտում իր յարաբերութեան պայմանները թուրքերի հետ. «Լան հետ հաչտ եղիր, բայց փայտը ձեռքիցդ բաց մի Թողու: Եւ արդարև, այդ առածի մէջ բովանդակված են գլխաւոր պայմանները, թէ որպէս պէտք էր վարվել մահմեդականների հետ: Նրանք կիսատագներ են, նրանց առաքիներից չը վիրաւորվելու համար, պէտք է միշտ փայտը ձեռքում պատրաստ ունենար: Եւ այդ էր պատճառը, որ պ. Սարմանը աշխատում էր զինուորել ժողովուրդը և նրան պաշտպանական զէնքի մէջ դնել:

Հայրապետը և Ապէն խորին ուշադրութեամբ լսում էին Նրանք, կարծես, մոռացել էին իրանց սեպհական ցաւը, մոռացել էին այն դառն վիճակը, որ առաջուան սպասում էր իրանց, և այժմ մոռանում էին մի ընդհանուր ցաւի վրա: Նրանք չատ անգամ լսել էին պ. Սարմանից նոյնպիսի մտքեր, բայց մինչև այնոր այնպէս պարզ չէին ըմբռնում նրանց խմաստը, որպէս այժմ.

Բանաը, կարծես, ոգեորել էր վարդանին: Նա խօսում էր առանց լռելու: Նա իր կեանքում չատ անգամ քանա էր մտել և դուրս եկել, բայց բանաը միշտ տխուր տպաւորութիւն էր թողել նրա վրա: Իսկ այժմ զգում էր մի տեսակ բաւականութիւն: Նա նմանում էր մի գաղտապարտեալի, որ մահուան սիւնի վրա, խորին արհամարհանքով նայում է դէպի անարդար աշխարհը, և ծիծաղում է չար մարդերի թեթևամտութեան վրա, իբ մտքի մէջ ասելով. «ահա ձեր բոլոր ուժը, զրահից աւել էլ ինչ կարող է անել... գուռ սպանում էք իմ մարմինը, բայց չէք կարող սպանել իմ սերմանած մտքերը....

—«Շատ հետ հաչտ եղիր, բայց փայտը ձեռքիցդ բաց մի Թողու...յաչալ տարաւ վարդանը:

—Այդ ուրիշ է: Կենտանական պայմանների այդ գրքոյթիւնը ծնում հրէշներ՝—ինձ նման հրէշներ.... Դուք, բաթալիաներ, երևի, գեռ ապրան չէք ճանաչել ինձ, որպէս եմ ես իսկապէս: Բայց որովհետև, գուցէ այդ վերջին գիշերը կը մնի, որ կարող եմ խօսել ձեզ հետ, ուրեմն լսեցէք. Ես այն մարդերից եմ, որ չատ վաղ սովորեցի չարը չարով վճարել, իմ ձեռքերը չատ անգամ չարաչարված են եղել արիւնով, բայց ոչ երբէք մի անմեղի արիւնով. Ես մի ժամանակ կրօնաւոր էի և Հին Կտակարանից այսքանը միայն սովորեցայ՝ «ակն ընդ ական», երբ կարդացի, որ Մովսէսը, Եհովայի մարգարէն, ազգասիրութենից զրգռված սպանեց հրէական հայածող եգիպտացուն և նրա

մարմինը ծածկեց Նեղոսի ալիքների մէջ,—իմ սիրտը լցվեցաւ մի անսահման տանջութեամբ զէպի այն ազգերը, որ նոյնպէս հայանում են հայերին, երբ կարդացի, որ Մովսէսը, Եհովայի մարգարէն ամբողջ ցեղեր ոչնչացրեց, մինչև կարողացաւ ուխտեալ երկիրը մաքրել օտարներից և Իսրայէլի որդիներին ընակեցնել նրանց տեղը,—ես մտածեցի, թէ նոյնպէս պէտք է վարվել թուրքերի, քրդերի և չէրքեզների հետ, որոնք բռնացել են մեր հայրերից մեզ մնացած ժառանգութեան վրա: Դա բնութեան մի և նոյն օրէնքն է, որ պ. Սարմանը բացատրում էր բոլորի օրինակով Բոլսերի մի տեսակը մնում է, խեղդում է, ոչնչացնում է մի ուրիշ տեսակին, և ինքը բռնում է նրա տեղը: Եթէ չենք ցանկանում որ զոյութեան այդ կռիւի մէջ ոչնչանանք, պէտք է ընդդիմադրութեան ուժ և ընդհանրութիւն ունենանք: Այդ յատկութիւնը կոչվում է ՆՈՅՆԱՊԱՆՈՒԹԻՒՆ: Պ. Սարմանի գլխաւոր նպատակը այն էր, որ ժողովրդի մէջ զարգացնի այդ յատկութիւնը:

—Ես վաղորդ սեպհականեցի այդ յատկութիւնը: Գուցէ բարոյագէտը կանուանէ ինձ անբարոյական, եղեռնագործ, գազան, գուցէ մարդասէրներ մեզանից կը համարեն ինձ,—բայց փոքր չէ, ես պէտք է վարվեմ այնպէս, ինչ Իր պատմվում է կեանքը: Իսկ երբ մարդիկ կը դարձրեն մեզ մի ինչ, երբ խաղաղութիւնը և քրիստոնեական երդասրերութիւնը կը թագաւորեն աշխարհի վրա,—ես պատրաստ եմ լինել ամենայարմար և համբերվել իմ թշնամիների հետ...

Այսպէս, գեռ երկար խօսում էին նրանք, մի չի տրագի մէջ վառված եղը ապատվեցաւ, մի քանի բոպէ պլպլաց, ծխրատաց և ապա հանգաւ բանտի մէջ տիրեց մահի խաւարը:

(Կը շարունակվի)